

1949 yılından itibaren ülkedeki çeşitli dinlere mensup kişilere ideolojik sebeplerle baskı yapılmaya başlanmış, bu baskılara en çok mâruz kalanlar da müslümanlar olmuştur. Müslümanların yoğun olarak bulunduğu Doğu Türkistan, Kansu gibi eyaletlerde durum çok daha kötü idi. Buralarda camiler kapatılmış ve ibadet yasaklanmıştı. 1975 yılından sonra camilerin tekrar açılması, Kur'an okunmasına belli ölçüde izin verilmesi, müslümanların durumunda az da olsa iyileşme olarak nitelendirilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

H. Cordier, *Histoire générale de la Chine*, Paris 1920, I; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1947; O. Franke, *Geschichte des Chinesischen Reiches*, Berlin 1965, I-V; Ta-chung Yao, *Ku-tai Pei-hsi Chung-kuo*, Taipei 1981; Cian Bozan, *Shao Xunzheng and Hu hua, A Concise History of China*, Bei-cing 1986; Su K'ai-ming, *1840-1983 Modern China A Topical History*, Bei-cing 1987; Martin Hartmann, "Çin", *IA*, III, 400-420.

GÜLÇİN ÇANDARLIOĞLU

III. ÜLKEDE İSLÂMİYET

Çin'in İslâm dünyasıyla temasları, İslâm öncesi Çin-Arabistan münasebetlerinin bir devamı niteliğinde, İslâmiyet'in Arabistan dışına yayılma devri olan VII. yüzyıldan günümüze kadar durmaksızın devam etmiştir. Bugün İslâm Hui, Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tacik, Tatar, Tunghsiang, Pao-an kavimlerinden oluşan Çin'deki etnik gruplar arasında benimsenmiş durumdadır ve bu kavimlerin siyasî, iktisadî, kültürel hayatları üzerinde büyük bir tesir icra etmektedir. İslâmiyet'in Çin'e girmesi ve Çinliler tarafından kabul edilmesi hemen ilk zamanlarda olmayıp uzun bir tarih süreci içinde gerçekleşmiştir. İslâm'ın Çin'de yayılmasını ve tesirlerinin tarihî gelişmesini üç ana devrede incelemek mümkündür. a) İslâmiyet'in Arap ve İranlı tüccarlar vasıtasıyla Çin'e girmesi ve T'ang, Beş Hânedan, Sung dönemlerinde güney ve doğu kıyı bölgelerine yerleşmesi; b) Moğol istilâsından sonra Yüan ve Ming hânedanları zamanında Türkler başta olmak üzere çeşitli Orta Asya kavimlerinin müslümanlaşması ve İslâm'ın Çin'in iç bölgelerine yerleşmesi; c) Doğu Türkistan'ın tamamına müslüman Türkler'in hâkim olması ve Ch'ing devrinde müslümanlara yapılan zulüm ve baskılar sonucu İslâm'ın karanlık bir döneme girmesi.

İslâm'ın Çin'e Girişi (İlk Devir). İslâmiyet'in Çin'e ilk girişi hakkında doğrudan

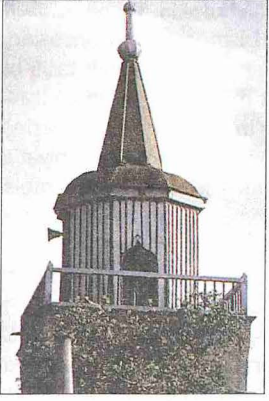
Çin müslümanları arasındaki an'anelerle rivayetlere ve tarihî vesikalara dayanarak birçok çelişkili görüş bulunmaktadır. Tanınmış Çinli âlim Liu Chih (ö. 1730), "Peygamber'in Hayatı" adlı eserinde müslüman Araplar'ın Çin'e ilk temaslarının 628'de olduğunu bildiriyorsa da tarihçilerin ekseriyeti, Tashi (Arabistan) kralının 651'de Çin sarayına bir elçi gönderdiğini kaydeden bir Çin vesikasına dayanarak 651 yılını İslâm'ın Çin'e ilk temas tarihi olarak kabul etmektedirler (bk. Hee-Soo Lee, s. 29). İslâmiyet'in Çin'de yayılışıyla ilgili kaynaklarda da üçüncü halife Hz. Osman tarafından gönderilen bir elçinin 25 Ağustos 651 tarihinde Tang hânedanının başşehri Chang-an'a ulaştığı kaydedilir. Bu elçinin Çin'e geliş sebebi İslâm devletiyle İran arasında çıkan savaştır. Sâsânîler'in son hükümdarı III. Yazdicerd'in oğlu Firûz (Çince'de Pi-lu-ssu), 650 yılında Çin'den yardım talebinde bulunmuştu. Fakat Çinliler muhtemelen Araplar'ın durumunu henüz tam olarak kavrayamadıklarından ve onların Çin'e karşı herhangi bir düşmanlıklarının da olmadığını bildiklerinden istenilen yardımı göndermekten kaçındılar. Ayrıca Çinliler Hz. Osman'a elçi gönderip İran'la olan ihtilâflarında ara buluculuk yapmayı teklif ettiler ve bu vesile ile müslümanların gerçek gücünü öğrenmek istediler. Bu elçiyeye karşılık olarak Hz. Osman da meşhur kumandanlarından birini bir mektupla birlikte Çin sarayına gönderdi. Bu elçi, İmparator Kao-tsung ile resmî bir görüşme yaparak İslâm devletinin genel durumunu ve İslâm inancını açıkladı. Bu hadise 651 yılında iki devlet arasında vuku bulan ilk resmî temastır. Çin müslümanlarının ekseriyetle kabul ettikleri bir menkıbe ise İslâmiyet'in Çin'de ilk olarak Sa'd b. Ebû Vakkâs tarafından tanıtıldığı, hatta onun mezarının Kanton'da olduğu şeklindedir.

Afak Hoca Türbesi - Kâşgar

Deniz Yoluyla Kurulan Temaslar. İslâmiyet'in Çin'e girmesi, İslâm öncesinde kurulan deniz yolu temaslarının tabii bir neticesi olarak müslüman Arap ve İranlı tüccarların Çin'in kıyı bölgelerine yerleşmeleriyle mümkün olmuştur. İslâmiyet'in doğuşundan çok önceleri Çin ile Arabistan arasında deniz yolu ve bazan da İpek yolu üzerinden sık sık temaslar oluyordu. Arap yarımadası ilk olarak milâttan önce 120 yılında Çin İmparatoru Wu-ti tarafından batıya gönderilen Chang K'ien vasıtasıyla tanınmış ve Tia-chi olarak adlandırılmıştır. Çin kaynaklarından, V. yüzyılda Arap tüccarların sık sık Çin Hindi yarımadasına kadar gelmelerine karşılık sadece Kamboçya, Annam ve Tongkin bölgelerinden çok az sayıda Çinli'nin Ortadoğu'ya gittiği öğrenilmektedir. VI. yüzyılda Çin ile Arabistan arasında Seylan üzerinden kurulmuş bir ticaret mevcuttu. VII. yüzyılın başında, özellikle deniz yolunun kullanıldığı Çin-İran-Arabistan arasındaki ticaretin daha da gelişmesi sonucu, Basra körfezindeki Sirâf bölgesi Çinli tüccarlar, Çin'deki Kanton Limanı ise Arap tüccarlar için en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. T'ang Rahibi Chian Chen, T'ien-pao devrinde (742-756) Basra körfezinden gelen sayısız geminin dağ gibi baharat ve nâdir mallarla yüklenmiş olarak Kanton sularında demirlediğini söylemektedir.

İslâm âleminin Çin ile olan münasebetlerine dair pek çok İslâmî kaynak mevcuttur. Çin ticaret gemilerinden bahseden en eski kaynaklardan biri, Hz. Ömer'e gönderilmiş 14 (635) tarihini taşıyan bir belge olup o yılın ramazan veya şâban ayında Utbe b. Gazvân'ın Übülle'yi fethinden sonra buraya Uman, Bahreyn, Fars, Hindistan ve Çin'den yelkenlilerin geldiğini bildirmektedir (Dîneverî, s. 117). İbnü'l-Kelbî Uman'daki panayırlardan bahsederken Arabistan'ın iki büyük limanından biri olan Dâbâ'da bir panayırın bulunduğunu, Sind, Hint ve Çinli tâcirlerle doğu ve batı milletlerinin hep oraya geldiğini söylemektedir. Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb* adlı eserinde de Çinli tüccarların mallarını yelkenlilerle Doğu Arabistan'a kadar getirdikleri, Uman limanlarını ziyaret ettikleri ve oradan Basra'ya kadar gittikleri kaydedilmektedir. Çin'e giden yollar ise coğrafyacı İbn Hurdâzbih'in *Kitâbü'l-mesâlik ve'l-memâlik* adlı eserinde geniş bir şekilde tarif edilmiştir. Arap ticaret gemileri Sirâf - Maskat - Hindistan - Seylan - Malaya yarımadası - Malaka - Siyam körfezi - Pu-

Uruncı'da
Tatar
Camii
Minaresi -
Sincan /
Çin

lu Kondor adası-Çin denizi rotasını takip ederek meşhur Çin limanı Kanton'a ulaşıyorlardı.

T'ang devrinden Sung devrine kadar geçen sürede Çin'e gelen İranlı ve Arap tüccarların sayısı gittikçe arttı. Bu sıralarda Abbâsîler'in başşehri olan Bağdat'ta ipekli kumaş, porselen, çay ve ham ipek gibi Çin mallarını satmak için hususi pazarlar kuruldu. Aynı şekilde T'ang'ın başşehri Chang-an'daki dükkânlarda da özellikle Arap ve İranlılar'ın ticaret ürünleri olan değerli taşlar, fildişi, baharat, cam, inci gibi mallar satılıyordu ve hükümet ülkenin güneydoğu bölgesindeki Kanton, Zeytun (Ch'üan-chou), Yang-chou ve Hang-chou limanlarını resmen yabancılarla olan ticarete tahsis etmişti. Zaman geçtikçe Çin'in güneydoğu bölgesindeki müslümanların nüfusu hızla artarak büyük bir sayıya ulaştı; yabancı ülkelerden gelenler arasında ilk sırayı Araplar alıyordu.

IX. yüzyıl Arap seyyahlarından Süleyman et-Tâcir ile Ebû Zeyd, 876'da meydana gelen Huang-ch'ao ayaklanması sırasında Kanton'da 120.000-150.000 arasında Arap, yahudi, hıristiyan ve diğer yabancıların öldürüldüğünü bildirmektedirler. Verilen sayı biraz abartılmış olsa da buradan, Çin'in güneydoğu kıyılarındaki yaşayan yabancıların çoğunluğunu müslümanların teşkil ettiği ve sayılarının da pek az olmadığı anlaşılmaktadır. Huang-ch'ao ayaklanması sırasında çok sayıda müslüman katliamdan kaçarak Çin Hindi yarımadasına veya daha önce orada yaşayan dindışlarıyla buluştukları Malaya limanlarına doğru yayılmışlardır. Deniz yoluyla gerçekleşen ticareti büyük ölçüde baltalamış olan bu hadiseden sonra müslüman tüccarlar Çin'de Sung hânedanı kuruluncaya kadar fazla bir ticaret teşebbüsünde bulunmamışlardır. Sung hükümetinin yabancı tüccarları koruyan tedbirler alması ve tica-

ret politikasına belirli bir sistem getirmesiyle müslüman tüccarların Çin'e akın etmeleri yeniden hızlanmış ve hatta bunların bazıları zaman zaman Kore ve Japonya'ya kadar gitmişlerdir; ancak bunlar son durak olarak daima yine Çin'i seçmişlerdir. Sung devrinde özellikle Zeytun, Kanton'dan daha önemli olan bir milletlerarası ticaret merkezi haline almıştır. XIV. yüzyılın başlarında bölgeye gelen İbn Battûta, Güney Sung devrinde (1127-1279) beri Zeytun'un dünyanın en büyük limanı olduğunu, burada yüzden fazla büyük gemi bulunduğunu ve küçük gemilerin de sayılamayacak kadar çok olduğunu kaydetmektedir.

Çin'in müslümanlarla olan ticareti gelişip ülkeye gelen müslüman tüccarların sayısı arttıkça onlara yönelik işlemleri yürütecek merkezlerin kurulmasına gerek duyuldu. Bunun üzerine müslümanların topluca buldukları Kanton, Zeytun, Hang-chou ve Ming-chou gibi büyük limanlarda deniz ve gemi işlerine ait bürolar (shi-po-shih) açıldı. Arap kökenli ünlü P'u ailesinden gelen P'u Shou-keng (Ebû Bekir) Zeytun şehri gemicilik müdürlüğüne getirilip müslümanların işlerinden sorumlu tutuldu. Bugünkü anlamda deniz polisi yüksek komiseri görevini yürüten P'u Shou-keng Çin'deki müslümanların ticarî faaliyetlerinde önemli rol oynamış ve ülkede zengin bir müslüman tüccar tabakasının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. XI. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Arap tüccarı Sin Abdullah uzun yıllar Zeytun'da oturarak büyük bir servet edinmiş ve daha sonra bütün servetini şehrin imarına harcamıştır.

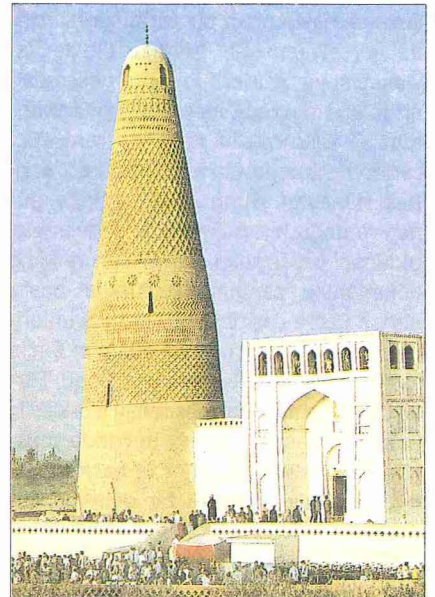
Kara Yoluyla Kurulan Temaslar. T'ang ve Sung dönemlerinde İslâmiyet'in İpek yoluyla Çin'e girmesi, daha ziyade İslâm ülkeleri ve Çin arasındaki siyasî münasebetlerin gelişmesinden dolayı mümkün oldu. Hz. Osman zamanında karşılıklı elçi göndermek suretiyle başlayan Çin-Arap resmî münasebetleri bu sülâlelerin hükümdarlığı süresince taraflar arasında dostluk heyetlerinin gidip gelmesiyle daha da gelişti. Tarihî kaynaklara göre Çin'e gönderilen Arap elçi ve heyetlerin sayısı 651-798 yılları arasında otuz yedi, 908-1168 yılları arasında ise kırk dokuzdur. Bu devirde iki ülke arasındaki siyasî ve kültürel münasebetleri Talas Savaşı ile An Lu-shan isyanı büyük ölçüde etkilemiştir.

O devirde dünyanın en büyük iki imparatorluğu olan Çin ile Abbâsîler'i kar-

şı karşıya getiren ve beş günlük çetin bir mücadeleden sonra Çin ordusunun mağlûbiyetiyle sonuçlanan Talas Savaşı (751), tarihte Çin ile müslümanlar arasında vuku bulan tek çatışmadır. 20.000 Çinli'nin esir alındığı bu savaş Türk ve İslâm tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bu savaştan sonraki tarihlerde Orta Asya topraklarında artık Çin nüfuzu görülmemektedir. Böylece İslâm dininin bu bölgede yaşayan Türkler arasında yavaş yavaş kendiliğinden benimsenmesi ve müslüman Türkler'in Abbâsî Devleti'nin askerî ve idarî kadrolarını işgal etmeleri, kısa süre sonra onların İslâm dünyasında önemli bir rol oynamalarını sağladı. Ayrıca Türkler Budizm'in yaygın olduğu pek çok Orta Asya toprağında İslâmiyet'i yaydılar ve Doğu Asya'da İslâm ve Türk kültürünün ilk defa hissedilmesine vesile oldular. Talas Savaşı dünya kültür tarihi bakımından da büyük gelişmelere zemin hazırlamıştır. Savaş sırasında müslümanların eline esir düşen bazı Çinliler vasıtasıyla Batı Türkistan bölgesinde ilk defa kâğıt yapımına başlanmıştır. Arap savaş esirleri ise kısa sürede serbest bırakılmalarından sonra Çin'in başşehrinde ticaret yapmakta olan soydaşlarıyla birleştiler.

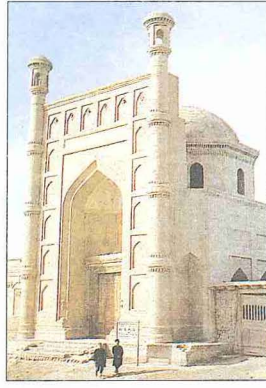
Çin - Arap münasebetlerinde müsbet faktör olarak rol oynayan diğer bir hadise ise Talas Savaşı'ndan dört yıl sonra

Sincan'da (Sinjiang) Turfan şehrinde Süleyman Minaresi ile caminin dış kapısı - Çin

Çin'de meydana gelen, kuzey eyaletleri kumandanı An Lu-shan'ın isyanını bastırmak için Çin hükümdarının isteği doğrultusunda bir Abbâsi ordusunun oraya gönderilmesidir. Çin İmparatoru Su-tsung, bu isyanı bastırmak için batıya bir heyet yollayarak Arap ve Uygur ordularından yardım istemiştir. Abbâsi Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr 4000 veya bir rivayete göre 10.000 kişilik bir ordu göndermiş ve âsi güçler bu ordunun yardımıyla mağlûp edilerek iki yıl devam etmiş olan isyan bastırılmıştır (757). Bu hadiseden sonra T'ang Hükümdarı Su-tsung, minnet ve şükranlarını belirtmek üzere İslâm ordusuna misafir muamelesi yapmış ve istedikleri takdirde süreklilik olarak Çin'de kalabileceklerini bildirmişti. Bu teklif üzerine, Horasan'a dönen küçük bir grup dışında kalanlar Lo-yang ve Chang-an'a yerleşmişlerdir. Üç yıl sonra 760 tarihinde yapılan bir nüfus sayımına göre Chang-an'da 4000'den fazla müslüman ailesi bulunuyordu. Kaynaklar, 787 yılında Chang-an şehrinde yerleşmiş Horasan, Buhara ve Kâşgar gibi İslâm ülkelerinden gelen ve Çin sarayından aylık alan 4000 kadar yabancı aileden bahsetmektedirler. Halife Mansûr zamanında Çin imparatoruna yardım maksadıyla gelmiş olan bu müslüman askerlerinin ahfadı, bugünkü Çin müslümanlarının atalarının önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Şüphesiz Talas Savaşı'ndan ve An Lu-shan isyanından sonraki dönemde batıdan Çin'in içlerine doğru çok etkili bir İslâm ve Türk kültürü yayılmış ve bu yayımda İpek yolunun da önemli etkileri olmuştur. Chang-an'daki büyük cami bu sıralarda inşa edilmiş olup Çin'in tarihî yapılarından biri niteliğiyle bugün hâlâ ayakta durmaktadır.

İslâm'ın Çin'de Yayılması ve Tesirleri. Bu döneme ait tarihî kaynak *Hsin T'ang Shu*'dan, Çinliler'in İslâmiyet ve Araplar hakkındaki bilgilerinin nisbeten doğru olduğu anlaşılmaktadır: "Ta-shi eskiden İran'a ait toprakları kaplıyordu. Erkeklerin siyah sakalları vardır ve gümüş hançer taşırlar, şarap içmez ve müzik dinlemezler. Kadınlar evlerinden çıktıkları zaman yüzlerini örterler. Büyük mâbedlerinde her cuma günü sultan yüksekçe bir kürsüye çıkarak şu cümlelerle halka hitap eder: Kim düşmanı bertaraf ederse mutlu olacak. Bu yüzden Ta-shiler yiğit savaşçılardır. Onlar günde beş defa Tanrı'ya ibadet ederler".

Uygur bölgesinde Kuku Camii - Çin

Çinli kadınlarla evlenerek buraya yerleşen müslümanlar dinî faaliyetlerinin merkezi olarak camiler inşa etmişlerdi. Bazıları yaptıkları ticaretten mal mülk edinirken bazıları da memur olarak çalışıyordu. Böylece İslâm'ın Çinliler arasında XIV. yüzyıla kadar hızla yayılması için sağlam bir temel atılmış oldu. Çin'e gelen müslümanların bir kısmı Çinliler arasında yaşarken büyük çoğunluğu Çin hükümetince Kanton, Zeytun, Yang-chou, Hang-chou gibi şehirlerde kurulan ve Fan Fang adıyla bilinen özel mahallelerde kalıyordu. Bu mahallelerde, müslümanlar arasında en çok saygı duyulan kimseler arasından Çin hükümetince tayin edilen bir şeyh veya kadı bulunur ve bunlar bir yandan müslüman toplumdaki halkın içtimaî faaliyetlerini yürütüp tüccarları vergi vermeye çağırırken diğer yandan da dinî törenleri ve ibadetleri tertip eder, toplumda cereyan eden bütün meseleleri Kur'an ve İslâm hukukuna göre hallederlerdi. Mahallî Çin yönetimi, genellikle olaylar kendisini ilgilendirmedikleri sürece Fan Fang'ın iç işlerine karışmazdı. Böylece İslâm ülkelerinden Çin'e gelen müslümanlar, hoşgörülü Çin kültürü, cazip hayat şartları, idarenin müsamahası ve kârlı ticaret gibi sebeplerle nesiller boyunca yavaş yavaş Çinleşmişlerdir. Onların günlük alışkanlıkları ve giyimleri hemen hemen Çinliler'in yaşayışlarıyla aynı hale gelirken sadece dinî inançları ve ona bağlı olarak gıdaları farklı kalmıştır.

Müslümanların Çin'de uyum içinde yerleşmeleri devam ederken 876 yılında meydana gelen Huang Ch'ao isyanı Çin'de İslâmiyet'in gelişmesini olumsuz etkiledi. Çin yönetimine karşı isyan eden Huang Ch'ao, 879'da Kanton'u zaptettiğinde pek çok Arap ve İranlı müslümanı katletti. Aynı şekilde Tien Shen-Kung isyanı sırasında da Yang-chou'da 5000'e

yakın müslüman öldürüldü. Bu iki büyük felâketten sonra müslümanlar Ch'ing hânedanının kuruluşuna kadar (1644) benzer bir talihsizlikle karşılaşmadılar. Bu devrede müslümanların Ma, P'u, Ting, Hai ve Sa gibi Çin isimleri olarak kendilerini katliamdan koruma yoluna gittikleri Müslümanlığın özelliklerini kaybederek hızla Çinleşmelerine sebep olmuştur. Bundan sonra Çin tarihinde müslüman menşeli pek çok Çinleşmiş edebiyatçı, sanatçı ve âlim görülür. Asıl ismi muhtemelen Rızâ olan Arap menşeli meşhur Li Yen-Sheng, T'ang hânedanının büyük bir edebiyatçısı olarak bilinir. T'ang sülâlesinin sonlarıyla Beş Sülâle devrinde yaşayan tanınmış şair ve âlimlerden Li Hsün de İranlı bir müslümanın torunuydu. *Hai-Yao-Pen-ts'ao* (deniz bitkileri farmakolojisi) adlı eseri yazmış olan Li Hsün ve küçük kardeşi Li Hsien tanınmış birer kimyacı ve farmakolog, kız kardeşleri Li Shun-hsien ise şair ve ressamdı. Sung devrinde sanat alanında büyük şöret kazanmış olan Mi-Fu (ö. 1107), Semerkant bölgesinden gelen meşhur bir ressam ve hattattı; bu sanatçının eserleri yalnız Çin'de değil Japonya ve Kore'de de önemli bir etki bırakmıştır.

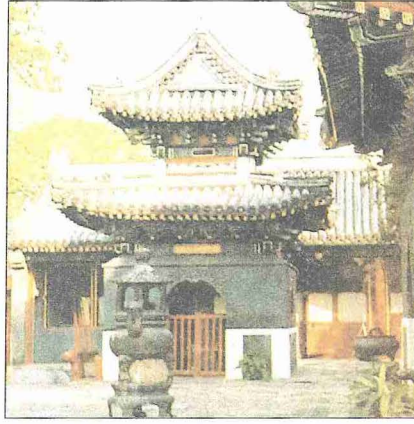
Bu dönemde Çin ile İslâm ülkeleri arasında karşılıklı kültürel temaslar da büyük ölçüde hızlandırılmıştır. Talas Savaşı'nda esir düşen Çinli ustalar sayesinde kâğıt imalât tekniği kısa sürede İslâm dünyasına da yayılmış ve Ortaçağ'da İslâmî ilimlerin gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Kâğıt yapımından ayrı olarak yel değirmenleri de Çin'den müslümanlara, onlardan da Haçlılar yoluyla Avrupalılara geçmiştir. Müslüman ülkelerde her zaman büyük takdir gören Çin porselenleri ise daima önemli bir kültür taşıyıcısı olmuştur. Talas Savaşı'nda Araplar'a esir düşen Tu Huan adlı bir rahip on iki yıl Abbâsî topraklarında mecburen ikamet ettikten sonra Çin'e dönerek *Ching Hsing Chi* başlıklı bir seyahatnâme yazmıştır. Bu eser İslâmiyet ve prensipleri hakkında son derece doğru bilgiler vermekte, Çin'de İslâm üzerine yapılan ilk çalışma olarak kabul edilmektedir.

İslâm'ın Gelişmesi (Yüan-Ming Devri). İslâmiyet Moğol İmparatorluğu devrinde Çin'in iç bölgelerinde geniş halk kitleleri tarafından kabul edilmiştir. Bilhassa Moğollar tarafından Çin'de kurulan Yüan

ÇİN

Hânedanı döneminde (1271-1368) fevkâlade bir İslâm yayılması görülmektedir. Bütün Çin topraklarını kendi idaresi altında toplayan Moğol Hükümdarı Kubilay Han (1260-1294), 1264 yılında başşehirini Karakurum'dan Ta-tu'ya (Pekin) taşıdı. Kubilay ve halefleri Moğollar'dan sayıca çok fazla olan ve yüksek seviyede medeniyete sahip bulunan Çinliler'i etkin biçimde kontrol edebilmek için Orta Asya'daki bozkır kültürü Türk ve İranlı müslümanları aralarında tampon olarak kullanmışlardır. Yüan imparatorları Türk ve diğer müslümanlar arasından idareciler tayin ederek onlara sarayda geniş yetkiler vermişler, özellikle vergi toplanmasında ve milletlerarası ticaret işlerinde tecrübeli müslümanları tercih etmişlerdir. Çin ile Orta Asya, İran, Ortadoğu ve Avrupa arasındaki İpek yolu ticaretinde de müslüman tüccarlar büyük rol oynamışlardır. Bunlar deve, at, halı ve yeşim gibi değerli taşlar ithal edip Çin'den de ipek, seramik, porselen ve baharat ihraç ediyorlardı. Çinliler mallarını satabilmek için müslümanların zevklerine uygun şekilde üretim yapmaya dikkat ederlerdi. Müslümanların malî ve ticarî faaliyetleri kadar ortak müslüman tüccarlar birliği sistemleri de Yüan ekonomisi için değerli hizmetler yapmıştır. Bu ortak sistem, kervan tüccarlarının sermayelerini toplamak ve Moğol aristokratlarının kârli yatırımlarına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştur.

Göçebe Moğollar'ın kültür hocalığı görevini üstlenen Orta Asyalı Türk ve müslümanlar, Yüan Hânedanı döneminde bütün kültür alanlarında kendilerini gösterdiler. Kubilay büyük bir gayretle müslüman sanatkar, doktor ve bürokratları kendi hizmetine aldı. Yüan sarayı İslâm tıp ve mimarisine de itibar etmiştir. Ta-tu ve Shang-tu'da müslüman hekimlerin görev yaptığı ve saray mensuplarının tedavi edildiği Kuang-hui-Ssu' adlı iki imparatorluk hastahanesi kurulmuş, eczahanelerde daha çok müslüman hekimlerin hazırladığı ilaçlara yer verilmiştir. Ta-tu şehrinin inşa projesinde de müslüman sanatkarlardan faydalandığı bilinmektedir. Bu dönemde müslüman şairler Çince şiir yazıp şarkılar bestelediler; bunlardan Ali Yao-Ching ve oğlu Li Hsi-Ying, Çin edebiyatının meşhur şairleri arasında yer aldılar. Yüan sarayı Arapça ve Farsça eserlerle de ilgilenmiştir. 1289 yılında müslümanların konuştuğu dili öğrenmek için İslâm Yazısı Enstitüsü kuruldu ve memurlar tayin edilerek

Kuzey Song sülâlesi zamanında 926 yılında inşa edilen Niu Jie Camii'nin 1978 onarımından sonraki halî - Beijing / Çin

yerli mütercimler yetiştirildi. Yüan devrinde müslümanlar Çin bilim ve teknolojisine de büyük katkılarda bulunmuşlardır. 1267 yılında İranlı müslüman astronom Cemâleddin, çeşitli astronomi aletlerini Çin'e getirerek İslâm dünyasının yeni teknolojisini ve astronomik buluşlarını aktarmıştır. 1271'de Çin'de müslüman ilim adamlarının yardım ve teşviğiyle Kubilay tarafından İslâm astronomisini öğreten bir okul kuruldu. Çinli astronom Kuo Shou-Ching (ö. 1316), hocası Cemâleddin'in himayesinde İslâm dünyasında bilinen diyagram ve hesaplamalardan istifade ederek kendi aletlerini geliştirip Çin'e uygun Shou-shih-li adlı kendi takvimini icat etmiştir. Buna karşılık Çin kültürüne ilgi duyan müslüman âlimler de özellikle tıp alanındaki yeniliklerin Çin'den İslâm dünyasına yayılmasına aracılık ettiler.

Yüan devrinde dikkate değer bir husus da müslümanların ülkenin bütün bölgelerine yerleşmiş olmalarıdır. Kansu, Suchou ve Yen-an, İslâmî cemaat oluşturulan ayrı birer bölge haline geldiler. Buralara yerleşen veya seyahat eden müslümanlar genellikle tüccar, idareci, esnaf, sanatkar ve mimarlardan oluşuyordu. 1274 yılında Kansu'da bir cami inşa edildi. Bazı Çin ve İran kaynaklarına göre başlarında "dânişmend" adı verilen dinî liderlerin bulunduğu bu bölgelerdeki müslüman toplumlar İslâmî geleneklerini muhafaza edebiliyor ve ibadetlerini serbestçe yapabiliyorlardı. Bu dönemde Sze-chuan eyaleti de müslüman tüccarlar ve sanatkarların oturdukları bir yer olmuştu. Yünnan eyaleti ise

1270'li yıllarda Yüan hükümetince tayin edilen Seyyid Ecel Şemseddin (ö. 1279) adlı bir müslüman vali tarafından yönetiliyordu. Seyyid Ecel aslen Buharalı olup Yünnan'da İslâmiyet'in yayılması için büyük çaba harcamıştır.

Ming hânedanı zamanında (1368-1644) önceki Yüan hânedanının meydana getirdiği uygun zemin üzerinde Çin'in müslümanlarla olan münasebetleri daha çok gelişti. XVI. yüzyılın başlarında Ali Ekber-i Hitâi tarafından yazılan *Hıtâ'înâme* adlı Çin seyahatnâmesine göre, Ming hânedanının kurucuları arasında çok sayıda müslümanın bulunması ve imparator T'ai-tsu'nun (Chu Yuan-Chang, 1368-1398) onlardan büyük destek görmesi idarede önemli rol oynamalarını sağlamış ve o dönemde İslâmiyet'e yönelik teşvik edici bir politika takip edilmiştir. Çin kaynaklarına göre İmparator T'ai-tsu 1368'de Nanking'de Chin-Chiao-shih adlı bir cami yaptırmıştır. Akrabalarının arasında bazı müslümanların bulunması ilk Ming imparatorunun müslüman olduğu iddiasına yol açmışsa da bu husus henüz ilmî bir açıklığa kavuşturulamamıştır. Aynı hânedanın üçüncü imparatoru Ch'eng-tsu da (1403-1424) müslümanları korumak için özel bir ferman çıkarmıştır. Hatta bu devirde yaşayan müslüman amiral Cheng Ho (Muhammed), imparatorun özel temsilcisi olarak almış iki büyük yelkenliden oluşan bir filo ile 1405-1431 yılları arasında sekiz defa sefere çıkıp Güneydoğu Asya, Basra körfezi ve Doğu Afrika kıyısı ülkeleriyle siyasî temaslar kurmuştur. Yine Ali Ekber *Hıtâ'înâme*'de, İslâm ülkelerinden gelen elçilerin imparatorun sarayında diğer yabancı temsilcilerden daha fazla itibar gördüklerini bildirmektedir.

Karanlık Devir (1644 sonrası). Müslümanlar ile Çinliler arasında siyasî mahiyette ilk ciddi çarpışma, Ming hânedanının yıkılmasından sonra yerine geçen Mançular'ın Ch'ing hânedanı devrinde (1644-1911) olmuştur. Mançular, ana vatanları Mançurya ile Doğu Moğolistan'ın emniyetini temin maksadıyla Moğolistan ve Türkistan'ı da kendilerine bağlamak yoluna gittiler. Ch'ing hükümeti 1755 yılında Doğu Türkistan bölgesine bir ordu göndererek ülkeyi birkaç bölgeye ayırdı. Bir kısmını doğrudan ilhak ederken bir kısmına da Çinli askerler yerleştirip bölgeyi bunların idaresine teslim etti. Buna karşılık müslüman Türkler de Mançular'a karşı sık sık isyan ettiler. Genelde Ch'ing hükümeti, Ming hânedanının

Niu Jie
Camii'nden
yazı kusağı
ve kalem isi
süsleme

devamı için savaşıyan müslümanlara karşı sert bir politika takip etti. Ch'ing rejiminin baskılarının her yönden şiddetlenmesi ve temel ekonomik-sosyal problemlerin büyümesi, müslümanların çoğunluğunun yaşadığı bölgelerde Mançular'a karşı geniş çaplı isyanların çıkmasına yol açtı. Kansu ve Türkistan'da 1820-1828, Yünnan eyaletinde 1855-1873, Kansu, Shensi ve Türkistan'da 1862-1877 ve tekrar Kansu'da 1895 yıllarında vuku bulan müslüman isyanlarını özellikle kaydetmek gerekir. Bu isyanlar Ch'ing rejimi tarafından büyük bir şiddetle bastırılmış ve çok sayıda müslüman katledilerek ülkedeki sayıları büyük ölçüde azaltılmıştır.

Cumhuriyet döneminin (1912-1948) iç savaş ve huzursuzluklarından sonra 1949'da kurulan komünist yönetimin İslâm'a karşı tutumu, mütedil pragmatistlerin iktidarda bulunduğu zamanda nisbeten müsamahalı, radikal ideologların iş başında bulunduğu zamanda ise nisbeten baskılı olmuştur. Genelde parti politikasının dışarıdan müsamahalı görüldüğü, fakat içeride İslâmî muhtariyet ve faaliyet sahalarında gittikçe bir daralma ve tâciz etme şeklinde olduğu bilinmektedir.

Osmanlı Çin Münasebetleri. İslâm birliği (panislâmizm) siyaseti çerçevesinde Sultan II. Abdülhamid Çin'e zaman zaman heyetler ve temsilciler göndererek oradaki müslümanları Osmanlı hilâfetine bağlamaya çalışmıştır. Abdülhamid'in bu husustaki ilk icraatı, Çin'de vuku bulan Boxer isyanını (1898-1901) bastırmak için Avrupa devletlerinin Çin'e cephe aldıkları sırada Abdülhamid'in, Osmanlı padişahının halife olarak tanınması için propaganda yapmak ve dünya devletleri üzerinde iyi bir etki oluşturmak düşüncesiyle yaveri Mirlivâ Enver Paşa'yı Çin'e göndermesi olmuştur; ancak bu teşebbüs istenilen hedefe ulaşamamıştır. Daha sonra Abdülhamid, 1902'de din adamı Muhammed Ali'yi ve 1905'te ise Osmanlı devlet memuru Süleyman Şükrü'yü gizlice Çin'e yolladı. Muhammed Ali

oradaki müslümanların lideri Abdurrahman Wang Kuan ile görüşerek Çin müslümanlarının halifeye bağlanması amacıyla birtakım teşebbüslerde bulunmuştur. 1906'da ise Abdurrahman Wang Kuan İstanbul'u ziyaret etmiş ve Abdülhamid'den Çin'e ulemâ göndermesini rica etmiştir. Bunun üzerine Pekin'e gönderilen Serezli Ali Rızâ Efendi ve Bursalı Hâfız Hasan Efendi, 1907-1908 yıllarında burada tesis ettikleri Osmanlı Mektebi'nde (Dârü'l-ülümü'l-Hamîdiyye) 100'ü aşkın müslüman talebeyi okutmuşlardır. Abdülhamid'in bu teşebbüsleri siyasî olmamakla beraber bazı tesirler bırakmış ve ismi cuma hutbelerinde okunmuştur. O dönemde İslâm birliği çerçevesinde Çin ile İslâm ülkeleri arasında başlayan münasebetler uzun süre devam etmiştir. 1910'larda her yıl 200 kadar Çinli'nin hacca gittiği bilinmektedir.

Müslüman Cemaatin Şimdiki Durumu. Çin kaynaklarında müslümanlar çeşitli adlarla zikredilmişlerdir. Çinliler'in VII. yüzyıldan itibaren ilk tanıştıkları müslüman olan Araplar'a Ta-shi adı verdikleri görülmektedir. Ârâmîce Taiyaye kelimesinin Farsçalaşmış şekli olan Tacik'ten (Tazik) gelen Ta-shi isminin anlamı "Tay kabilesinden olan Arap"tır. Bu kelime sonradan anlamı genişletilerek müslüman yerine kullanılmıştır. XIII. yüzyıldan itibaren ise bütün müslümanlara "dönme" anlamına gelen Hui-hui veya Hui-tse adı verilmiştir. Genelde Hui-hui teriminin, Çin'in batısındaki Budizm'den İslâmîyet'e dönmüş Uygur kavmi için kullanılan Hui-ho veya Hui-hu kelimesinin değişik bir şekli olduğu kabul edilir. Bu kelimeleri pek benimseyememiş olan müslümanlar kendilerini Çinli soydaşlarından üstün görürler ve İslâmîyet için Hui-hui-chiao (dönme dini) ismi yerine Ch'ing-chen-chiao (saf ve hakiki din) ismini kullanırlar. Ayrıca Kansu ve Shensi eyaletlerinde oturan Çinli müslümanlara yine "dönme" anlamına gelen Türkçe **döngen** (tungan) denilmekte, Doğu Türkistan Türkleri ise bu adı bütün Çinli müslümanlar için kullanmaktadırlar.

Bugün Çin'de yaşayan elli beş etnik gruptan onu müslüman olup bunlardan Uygurlar, Kazaklar, Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar, Salarlar ile Doğu Türkistan ve Chinghai bölgelerinde yaşayanlar Türk ırkındadırlar. Kansu bölgesindeki Tongsianglar ve Pao-anlar Moğol, Tacikler ise İranlı'dır. Çin kökenli müslümanlar olan Huiler de başta Kansu, Ninghsia, Doğu Türkistan, Yünnan ve Shantung

Taipei Camii - Milliyetçi Çin

bölgeleri olmak üzere ülkenin birçok eyalet ve şehirlerinde bazı yerlerde toplu, bazı yerlerde ise dağınık hallerde bulunmaktadır.

Çin hükümetinin nüfusla ilgili ayrıntılı bilgileri gizli tutması sebebiyle ülkedeki müslümanların sayısı hakkında elimizde kesin bir rakam bulunmamaktadır. 1936 yılındaki nüfus sayımına göre müslümanların sayısı toplam Çinliler'in % 10,5'ini teşkil eden 47.437.000 olarak tesbit edilmişti. Fakat 1953 yılında komünist idarenin yaptırdığı nüfus sayımında bu rakamın 10 milyona düştüğü görüldü. Çin hükümeti, inanç hürriyeti politikasını bahane ederek kişilerin dinî inançlarını tek tek kayıtlara geçmemiş, bu sayı sadece müslüman olduğu bilinen on büyük etnik gruba ait istatistik rakamlarının toplanması suretiyle bulunmuştur. 1965'ten bu yana resmî Çin yıllıklarında müslümanların sayısı için gösterilen 10-20 milyon arasındaki değişik rakamlar, eski rakamlara yıllık nüfus artışı yüzdesinin eklenmesiyle elde edilmiştir. Ayrıca bu hesaplamalara, tamamı müslüman olan on etnik grubun dışındaki dağınık yaşayan müslümanlar da dahil edilmemektedir. Resmî kaynaklar ülkedeki müslümanların tamamını 20 milyondan az olarak gösterdiği halde müslüman yazarlar 100-150 milyon arasında değişik rakamlar vermektedirler. Genelde müslümanlar arasındaki doğum oranı Çinliler'inkinden daha yüksektir. Bugün Doğu Türkistan başta olmak üzere Kansu, Shensi, Hopei, Yünnan, Szechuan bölgelerindeki on etnik grup ile ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan dağınık Çinli müslümanların sayısının 70-100 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir.

1911'den önce müslümanlar arasında en yaygın meslek "ma-fa" denilen kervancılıktı. Bugün de tüccarlık, hancı-

ÇİN

lık, hayvancılık, taşıyıcılık ve benzeri meslekler Çinliler'den çok müslümanlar tarafından yapılmaktadır. Yalnız Kansu, Shensi ve Yünnan eyaletlerinde ziraatla meşgul olan müslümanlar bu sahada Çinliler'den oldukça geridirler.

Tacikler hariç Çin müslümanlarının çoğunluğu Sünnî olup Hanefî mezhebine mensupturlar ve aralarındaki dinî bağlılık geleneksel etnik farklılıklardan daha önemlidir. Müslümanlar genellikle Arap alfabesini bilirler ve *ahong* denilen imam ve âlimlerine büyük saygı gösterirler. Çin cumhuriyetinin kurulduğu sıralarda çeşitli mektep ve camilerde görevli binlerce imam vardı. İmamlar Kâşgar, Kansu'daki Ho-tchou, Pekin ve Honan'daki Houaiching şehirlerinde bulunan dört büyük İslâm merkezinde yetiştiriliyordu. 1930 yılına göre Çin'de 40.000'den fazla cami bulunuyordu. Cumhuriyetin ilk günlerinde Kâşgar'da 400, Pekin'de kırk dokuz, Nankin'de yirmi yedi, Şanghay'da on dört, Tch'ing-tou'da on bir, Hankow'da on bir, Tianjin'de on, Kanton'da dört cami mevcuttu. Fakat daha sonra komünist idare zamanında çok sayıda cami tahrip edilmiş ve bazıları da fabrika haline getirilmiştir. VIII-XIII. yüzyıllar arasında inşa edilen Kanton'daki Kuang-tai-se Camii ile Chang-an, Ch'üanchou (Zeytun), Hang-chou ve Yang-chou'daki camiler Çin'in en eski camileridir. Bunlardan asıl adı Hui-sheng-se olan Kuang-tai-se Camii'nin, İslâm'ın başlangıç devrinde dünyada inşa edilen ilk camilerden olması muhtemel görülmektedir. Bu caminin minaresi, müslümanları namaza çağırma görevinin yanı sıra deniz feneri olarak da gemicilere hizmet veriyordu. 1930-1964 yılları arasında camilere bağlı olarak Çin'de 40.000 kadar da Kur'an kursu bulunuyordu. Kültür ihtilâlinde sonra çoğu kapatılarak bu sayı 2000'e düşürüldü. 1985 yılında ise çoğu Doğu Türkistan'da olmak üzere açık bulunan Kur'an kurslarının sayısı 15.400'e çıkmıştı.

Çin'de Kur'an-ı Kerim'in bazı kısımlarını ilk olarak Liu Chih tarafından Çince'ye tercüme edilmiştir. Bundan sonra aynı zamanda Yünnan ayaklanmasının lideri olan tanınmış âlim Ma Te-hsin (ö. 1874) tarafından Kur'an'ın tamamının Çince tercüme ve tefsiri yapılmışsa da eserin önemli bir kısmı kaybolmuştur. 1927'de Li Tieh-tsing Sakamoto Kenichi'nin Japonca tercümesini esas alarak yeni bir Çince Kur'an tercümesi yaptı; bu çalışma tamamı elde bulunan en eski tercümedir (*Kelanjing [The Qur'an]*, Beijing 1927). Bundan sonra hemen aynı yıl-

larda Muhammed Ali'nin İngilizce tercümesinin yardımıyla Li Yu-Ch'en ile Hueh Tse-ming, Wang Ching-Ch'ai, Yang Chong-ming ve Hâlid Shih tze-chou tarafından Kur'an'ın Çince tercüme ve tefsirleri hazırlandı. 1971'de Tung Tao-Ch'ang, Abdullah Yüsuf Ali'nin yine İngilizce tercümesine dayanarak yeni bir Çince Kur'an tercümesi gerçekleştirdi. 1981'de ise Pekin Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Ma Jians, Kur'an'ı Arapça metninden Çince'ye çevirdi (Çince diğer Kur'an tercümeleri için bk. *World Bibliography*, s. 45-50). Kur'an tercümeleri dışında kalan İslâmî çalışmaların ilk örneklerine XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. Ming ve Ch'ing devirlerinin en tanınmış müslüman âlimlerden Wang Tai-yu'nun (ö. 1660) *Cheng-chiao chen-ch'üan* (hakiki dinin doğru açıklamaları), Yüsuf Ma Chu'nun (ö. 1711) *Ch'ing-chen chih-nan* (saf ve hakiki dine giriş) ve Liu Chih'nin "Peygamberin Hayatı" adlı eserleri sayılabilir. Ma Te-hsin ise İslâm hukuku, felsefesi ve tarihi üzerine eserler yazdığı gibi Arapça dil bilgisi kitapları da kaleme almıştır. 1925 yılında Çin'de Arap harfleriyle yazılmış 300 kadar kitap bulunuyordu. XIX. yüzyıldan itibaren Çin'de müslümanlar tarafından yazılan çok sayıda Çince İslâmî eser de yayımlanmıştır. 1912'de Pekin'de *Chen-ising-ai-kuopao* (vatanperverler) adlı bir müslüman gazete çıkıyordu; ayrıca Çin genelinde 1913-1942 arasında 100 kadar da İslâmî mecmua yayımlanmıştır.

Ülkedeki müslümanları temsil eden kuruluşların en önemlisi, 1952'de Komünist Parti'nin dine yönelik politikası çerçevesinde Çin müslümanları üzerinde kontrol tesis etmek amacıyla kurulmuş olan Çin İslâm Cemiyeti'dir. Kuruluş amacına rağmen cemiyet sınırlı da olsa bazı İslâmî faaliyetlerde bulunmuş, Kur'an başta olmak üzere çeşitli dinî eserleri yayımladığı gibi Mekke'ye hac seferleri düzenlemiştir. Ayrıca cemiyet 1955'te Çin İslâm İlahiyat Enstitüsü'nü açarak ülkenin her tarafından gelen müs-

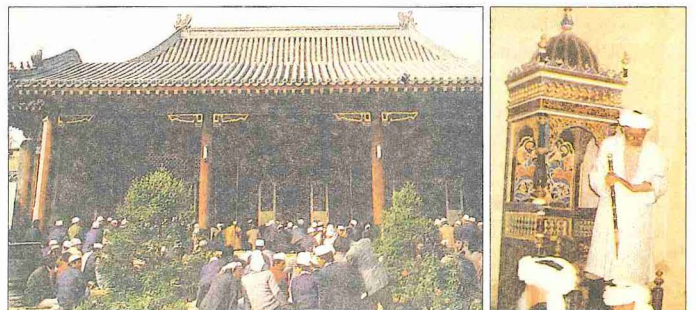
lûman öğrencilerin Kur'an, hadis, fıkıh, İslâm tarihi dersleri okumalarını ve Arapça öğrenmelerini sağlamıştır. Kültür ihtilâlinde sonra hükümetin İslâm dini-ne karşı hoşgörülü davranması üzerine yeniden canlandırılan cemiyet, on yedi yıl aradan sonra Nisan 1980'de ilk genel toplantısını yapmış ve kadrolarını yenilemiştir. Çin Halk Cumhuriyeti rejiminin dışı açık politikası ile bu cemiyet İslâm ülkeleriyle sıkı temaslara başlamıştır.

Çin müslümanları, komünist rejimin başlattığı kültür ihtilâli sırasında tarihlerinin en acı günlerini yaşadılar. Çin hükümetinin İslâm dine karşı olan katı tutumu, Mao Tse-tung'un ölümünden ve 1976 yılının sonlarında radikal güçlerin iktidardan düşürülmesinden sonra daha hoşgörülü bir hal almıştır. Müslümanlara eski itibarları iade edilmiş ve kendi okullarını inşa edebilmeleri, şeriata uygun yiyeceklerin yenilebildiği lokantaları işletebilmeleri ve dinî faaliyetleri sürdürebilmeleri için devlet güvencesi sağlanmıştır. Çin'in dışı açık politika takip etmeye başlamasından sonra dünya güç dengesinde Ortadoğu'nun öneminin artması ve ülkedeki müslüman nüfusun ekseriyetinin Çin'in rakibi olan Sovyetler Birliği'ne bitişik sınır bölgelerinde oturması gibi siyasî sebepler Çin'de İslamiyet'in gelişmesinde olumlu rol oynamaktadır. Doğu Türkistan hariç Çin'deki azınlık müslümanlar, diğer ülkelere gelen müslüman göçü yoluyla değil nesiller boyunca ihtidâ eden Çinliler'den oluşmaktadır. Bu bakımdan bir yandan gayri müslim Çinliler'le Çin kültürünü paylaşırken diğer yandan da onlardan farklı olarak tamamıyla İslâm'ın inanca ve esaslarını benimsemektedirler. Çin'deki müslüman topluluk hicri I. yüzyıldan günümüze kadar 1350 yıl boyunca hiç kesintisiz varlığını sürdürmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Chiu T'ang Shu, "Kao-tsung" kısmı, 651 yılı, c. 198, "Hsi-yü" kısmı; *Hsin T'ang Shu*, c. 6,4, "Hsi-yü" kısmı; c. 114, "Tien Shen-kung chüan" kısmı; Dineveri, *el-Ahbarü't-tuvâl*, s.

Çin'de ibadet eden müslüman cemaat ile minberde hutbe okuyan imam

117; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 69; Mes'ûdî, *Mürücû'z-zeheb* (Meynard), I, 307-308; İbn Battûta, *Tuhfetü'n-nüzzâr*, II, 717-736; P. D. de Thiersat, *Le Mahometisme en China*, Paris 1878, I-II; Abdülaziz, *Çin'de Dîn-i Mübîn-i İslâm*, İstanbul 1321/1903; Hüseyin Tahsin, *Çin'de İslâmiyet*, İstanbul 1322/1904; Süleyman Şükri, *Seyahât-ı Kübrâ*, Petersburg 1907, s. 538-577; M. Broomhall, *Islam in China: A Neglected Problem*, London 1910; F. Hirth — W. W. Rockhill, *Chau Ju-kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries Entitled Chu-Fan-Chu*, St. Petersburg 1911, s. 2-25; A. Vissière, *Etudes Sino-Mohamétans*, Paris 1911; G. Ferrand, *Relations de voyages et textes géographiques Arabes, Persans, et Turques Relatifs*, Paris 1913-14; H. Yule — H. Cordier, *Cathay and the Way Thither*, Paris 1915; W. T. Arnold, *The Preaching of Islam*, Lahore 1947, s. 297-299; W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara 1947; E. Reischauer, *Ennin's Travel in Tang China*, New York 1955, s. 272-294; Kodo Tanaka, *Chugoku ni okeru kaikyo no denrai to sono kotsu*, Tokyo 1964; Ch'en Yüan, *Western and Central Asians in China Under the Mongols*, Los Angeles 1966; R. Israeli, *Muslims in China: A Study in Cultural Confrontation*, London 1980; J. D. Langlois, *China Under Mongol Rule*, Princeton 1981, s. 257-295; İbrahim Ma, *Muslims in China*, Kuala Lumpur, ts.; Kansu Hsing Mintsu Yenchiuso, *Islan chiao tsai chungkuo*, Yin-ch'uan 1982, s. 42-55, 107-117; J. T. Dreyer, *Çindeki İslâm Cemaati* (trc. Erkut Göktan), Ankara 1984, s. 18-22; M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in the World Today*, London 1986, s. 82-105; *World Bibliography of Translations of The Meanings of The Holy Qur'an: Printed Translations 1515-1980* (haz. İsmet Binark — Halit Eren), İstanbul 1406/1986, s. 45-50; Hee-Soo Lee (Cemil), *İslâm ve Türk Kültürünün Uzak Doğuya Yayılması*, Ankara 1988; Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies*, Cambridge 1988, s. 817-822; Celaleddin Wang-Zin-Shan, "Çin'de İslâmiyet", *İTED*, II/2-4 (1960), s. 157-188; F. Ford, "Some Chinese Muslims of the Seventeenth and Eighteenth Centuries", *As.Af.*, XI (1974), s. 144-156; Muhammed Hamidullah, "Çin ile İlk Devir Müslüman Ülkelerin Teması" (trc. Yusuf Ziya Kavakçı), *İTED*, IV/1-2 (1975), s. 139-146; İhsan Süreyya Sırma, "Sultan II. Abdülhamid ve Çin Müslümanları", a.e., VII/3-4 (1979), s. 159-183; S. K. Chisti, "Muslim Population of Mainland China: A Estimate", *JIMMA*, II/1 (1980), s. 75-85; Yusuf Chang, "Muslim Minorities in China: An Historical Note", a.e., III/2 (1981), s. 30-34; B. Pillsbury, "The Muslim Population of China: Clarifying the Questions of Size and Ethnicity", a.e., s. 35-58; Yijiu Jin, "The Qur'an in China", *As.Af.*, XVII (1982), s. 95-101; Qicheng Ma, "A Brief Account of the Early Spread of Islam in China", *Journal of the Chinese Academy of Social Sciences*, IV, Peking 1983, s. 29-42; Clyde A. Winters, "Traditional and Contemporary Trends in Chinese Muslim Education Today", *Muslim Education Quarterly*, IV/4, Cambridge 1987, s. 52-65; J. Fletcher, "Çin'de İslâm Tarikatları" (trc. Osman Türer), *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, Erzurum 1990, s. 304-320; Martin Hartmann, "Çin", *İA*, III, 400-420.

CEMİL HEE-SOO LEE

ÇİN MÜREKKEBİ

(bk. MÜREKKEP).

ÇİNİ

Türk-İslâm sanatında zirveye ulaşan en renkli iç ve dış mimari süsleme unsuru.

Kelimenin aslı Osmanlıca çinî (Çin'e ait, Çin işi) olup porselen sanatını dünyaya tanıtan Çinliler'e izafetle Çin isminden türetilmiştir. Çeşitli biçimlerdeki levhaların renklendirilip sırlanarak fırınlanması sonucu, eriyen sıranın çini hamurundan yapılmış levha üzerinde meydana getirdiği koruyucu saydam tabaka çini sanatının esası olmuş ve kullanıldığı mimari süslemeye solmayan bir renklilik sağlamıştır. Çeşitli devir ve bölgelere göre teknik değişiklikler göstererek zenginleşen çininin ilk örnekleri, tuğla üzerine renkli sıranın kullanılması ile eski Mısır ve Mezopotamya'da oluşturulmuştur. Sırlı levhaların İslâmiyet'ten önce Uygurlar tarafından kullanılmış olması bu tekniğin Türk sanatındaki köklü geçmişini gösterir. Fakat çini büyük bir teknik çeşitlenme ile sürekli gelişmesini asıl İslâm sanatında ve daha çok da İslâmiyet'ten sonraki Türk sanatında ortaya koymuştur. Özellikle Sâmerâ kazılarında bulunan Abbâsîler devrine ait yeşil ve sarı sırlı levhalar ile sır üstüne perdah (lüster) tekniğinde koyu kırmızı, kahverengi, sarı ve turuncu boyalara madenî tozlar karıştırılarak yapılan süslemeli levhalar en güzel madenî pırlıtlı örneklerdir. Bu perdahlı çinilerin benzerleri, bugün Kayrevan Ulucamii'nin mihrap duvarını süslemektedir; Kal'atü Benî Hammâd'da görülen aynı tür çiniler de Mısır'dan ithal edilmiş olmalıdır.

Mimari eserlerde çini süslemelerin, bu sanat dalının asıl gelişmesini sergilediği Türk-İslâm sanatında Karahanlılar, Gazneliler ve Hârizmşahlar'dan itibaren kullanıldığı görülmektedir. Horasan ve İran'daki XI-XII. yüzyıllara ait Büyük Selçuklu yapılarının çinilerle süslü olduğu, yazılı kaynaklardan ve kalıntılar üzerindeki izlerden öğrenilmektedir. İran'da mimari ile en uygun şekilde bağdaşan mozaik çini sanatı, XIV. yüzyılda İlhanlılar zamanında büyük bir gelişme göstermiştir. XV. yüzyılda Semerkant ve Buhara'da Timurlu mimarisinde görülen ihtişamlı çini örneklerindeki renkli sırla

boyama tekniği bu sanata yeni bir üstünlük getirmiş ve bu teknik İran'da Saffeviler devrinde de sürdürülmüştür. Mağrib ve İspanya İslâm mimarisinde de geniş bir uygulama alanı bulan çini sanatı, Mısır'da ise daha az oranda ve ancak Memlûkler devrinde kullanılmıştır. Çini mozaik tekniğinin Mısır'daki ilk örneklerine Sultan Nâsirüddin Muhammed'in (1293-1341) yaptırdığı sebilde rastlanmaktadır.

Türkler'de iç ve dış mimari süslemenin renkli kolu olan çini sanatı, asıl büyük ve sürekli gelişmesini Anadolu'da göstermiştir. Çeşitli tekniklerle zenginleşen bu sanat daima mimariye bağlı kalmış ve onun üstünlüğüne gölge düşürmediği gibi renkli bir atmosfer yaratarak binaların mekân etkisini de arttırmıştır. Anadolu Selçukluları ile çok çeşitli tipteki mimari eserler üzerinde büyük bir gelişme gösteren çini sanatı varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Her dönemin çini süslemesi, daha önceki dönemlerin üstün vasıflarını devam ettiren yeni teknik buluş ve renklerle de bu sanatı zenginleştirmiştir. İlk örneklerde sırlı tuğla kullanıldığı, fakat kısa sürede levha çini ve fırûze, mor, yeşil, lâcivert renkte sırlanmış levhalardan istenen örneğe göre kesilmiş parçaların alçı zemin üzerinde bir araya getirilmesiyle oluşturulan yüksek seviyeli kesme mozaik çini tekniklerine geçildiği görülmür. Kesme mozaik tekniği genellikle dinî yapılarda uygulanmış, köşk ve saray gibi sivil yapılarda ise duvarlar yıldız, haç

I. Keykâvus Dârüşşifâsı'nın türbe cephesi çinilerinden bir detay - Sivas

